

56 АРХЕОЛОГІЯ

ЗАСНОВАНО В 1971 Р.

РЕСПУБЛІКАНСЬКИЙ МІЖВІДОМЧИЙ ЗБІРНИК
НАУКОВИХ ПРАЦЬ

КИЇВ НАУКОВА ДУМКА 1986

СТАТТІ

В. М. СТЕПАНЧУК, В. П. ЧАБАЙ

Про критерії виділення мікроіндустрій в мустьє

Проблема значення ознаки «розмір знаряддя» неодноразово розглядалася у вітчизняній та зарубіжній літературі. Існують дві основні думки: одна група дослідників вважає дану ознаку культуровизначальною та виділяє на її основі (в комплексі інших ознак) таксономічні одиниці підрозділу мустьє різного класифікаційного рівня¹; інші стверджують, що поява індустрій з малими розмірами знарядь обумовлена характером вихідної сировини².

У зв'язку з важливістю висновків, які впливають при виділенні мікролітичних та «звичайних» мустьєрських індустрій, великого значення набуває вірний вибір критерію, що дає бн можливість з'ясувати характер комплексів. А вибір критерію неможливий без попереднього визначення поняття мікромустьєрської індустрії.

Під поняттям «мікромустьєрська індустрія» дослідники мають на увазі навмисні дії майстра, направлені на виготовлення маленьких знарядь. Виготовлення комплексу таких знарядь можна досягти двома основними способами: відбором невеликої за розмірами вихідної сировини або маленьких заготовок.

Таким чином, виділення мікромустьєрської індустрії можливе лише при визначенні навмисності дій первісного майстра, направлених на виготовлення маленьких знарядь.

Основний же шлях, яким йшли дослідники при з'ясовуванні характеру мустьєрської індустрії, — обробка комплексу лише предметів із вторинною обробкою з використанням чітких метричних критеріїв³. Разом з тим жоден з таких критеріїв не відбиває навмисності дій майстра при виготовленні знарядь певних розмірів, навпаки, надає механічний характер методу визначення мікролітичності мустьєрської індустрії. Це особливо яскраво проявилось в інтерпретації комплексів з приблизно однаковою питомою вагою «великих» та «малих» знарядь*.

Статистично-метричні розробки, що базуються на аналізі великих колекцій знарядь та сколів, майже повністю відсутні. Але саме така комплексна обробка зборів знарядь та сколів важлива, тому що дає можливість встановити співвідношення між однаковими за розмірами групами знарядь та сколів і таким чином достатньо об'єктивно відобразити направленість дій первісного майстра на відбір заготовок певних розмірів, що в результаті дозволить встановити характер індустрії. Певні кроки у використанні такого комплексного аналізу знарядь та сколів були зроблені, та, на жаль, не привернули належної уваги⁴.

У даній статті подано результати статистично-метричного аналізу матеріалів 17 мустьєрських комплексів Східного Криму** та деякі дані з інших територій⁵. Всього оброблено 27 678 екземплярів знарядь та сколів.

Дослідження провадилися в такій послідовності:

1. Знаряддя мустьєрського комплексу поділялися на дві категорії: одно- та двобічно оброблені знаряддя, які надалі аналізувалися окремо. Такий попередній поділ правомірний та необхідний, оскільки при обробці комплексу знарядь, особливо при порівнянні його з комплексом сколів, з'ясування закономірностей в розподілі за розмірами було б утруднене через змішання двох суттєво різних категорій знарядь, а саме виробів, розмір яких визначався розмірами сколів, відібраних з отриманих при утилізації нуклеуса, та знарядь, виготовлених шляхом двобічної оббивки плитки (конкреції і т. д.), розмір якої визначав розмір знаряддя.

Попередній поділ дає, таким чином, можливість з'ясувати направленість дій майстра у двох напрямках: відбір заготовок певних розмірів (для виготовлення однобічних знарядь) та відбір сировини певних розмірів (для виготовлення двобічних знарядь).

2. Всі однобічно оброблені знаряддя та сколи залежно від розмірів поділялися на кілька, виділених за принципом рівних інтервалів метричних груп: 2—3, 3—4, 4—5 см і т. д. Враховувалися в такому дрібному поділі лише цілі екземпляри та ті, ступінь пошкодження яких дозволяв встановити початковий розмір з точністю до 1 см. Інші відносилися до групи «пошкоджені» та на підставі приблизної реконструкції розміру вводилися в підгрупи «понад 5 см» та «менше 5 см».

3. Паралельно, за тією самою метричною схемою були проаналізовані сколи (800 екз.), отримані експериментальним шляхом, та в шести мустьєрських комплексах (4 800 екз.). Метою аналізу було з'ясування закономірностей при відборі сколів певних метричних груп порівняно з ідентичними групами еталонного (експериментального) комплексу.

Експериментальне розщеплення (із застосуванням чотирьох основних технічних прийомів, типових для мустьє⁶) провадилося різними за вагою і твердістю кам'яними відбійниками. Вихідна сировина: кримський високоякісний плитчастий кремій туронських відкладів, переважно сірий, різних відтінків, та інші крем'янисті породи кримського

* Достатньо виразним і не єдиним прикладом є комплекс другого мустьєрського шару стоянки грот Пролом II, із 195 знарядь якого 96 мають розміри до 5 см, а 99 — понад 5 см.

** Автори висловлюють глибоку подяку Ю. Г. Колосову за люб'язно надану можливість обробки матеріалів пам'яток Заскельних V та VI, гротів Пролом I та II.

походження, вироби з яких широко представлені в матеріалах Заскельненських стоянок та обох гротів Пролом. Відбійники за вагою (від 160 до 480 г) і фізичними властивостями (використовувалася плоско-овальна річна галька тих же порід, які використовувалися на мустьєрських стоянках) відповідають знайденим у мустьєрських шарах. В одному випадку використовувався кістяний (роговий) відбійник.

Таким чином, при використанні близьких до мустьєрських техніки розщеплення, вихідної сировини, знарядь розщеплення⁷ отримані заготовки, результати статистично-метричного аналізу яких можна порівнювати з результатами аналізу мустьєрських сколів.

4. Двобічно оброблені знаряддя аналізувалися за загальноприйнятою схемою поділу на «великі» та «малі» вироби⁸. Виділялися графі: «цілі знаряддя», «зламани». Серед двобічних виробів до 5 см виділялися реутилізовані знаряддя*, куди входили уламки виробів з підправкою грані зламу, спрацьовані радіально-двобічні нуклеуси з виразною підправкою — оформлення робочих лез**.

Дрібніший метричний поділ двобічно оброблених знарядь не провадився, хоча й являє певний інтерес у плані встановлення оптимальних розмірів двобічного знаряддя***, що відображають потреби мустьєрця.

Зупинимося на загальних закономірностях метричного поділу сколів та знарядь, що характерні для всіх проаналізованих комплексів.

Мустьєрським сколам притаманний такий чисельний поділ за метричними групами: переважають сколи з розмірами 2—4 см (від 71,5 до 88%), домінуючими серед них є сколи групи 2—3 см (37—58%) (табл. 1) У групах понад 4 см помітне зменшення кількості сколів, понад 7 см сколи поодинокі, понад 9 см — відсутні зовсім (табл. 1). Експериментальні сколи характеризуються подібною картиною розподілу (табл. 1), проте великі сколи представлені більш якісно (до групи 10—11) та кількісно.

Колекції мустьєрських знарядь демонструють дещо іншу, але теж подібну для всіх комплексів картину метричного розподілу: у групі 2—3 см представлені поодинокі знаряддя, найбільш чисельні групи з розмірами 3—4; 4—5; 5—6 см, далі простежується різке зменшення чисельності знарядь з кожною наступною метричною групою (табл. 1).

Найбільш об'єктивним, на нашу думку, методом з'ясування мікролітичності або немікролітичності мустьєрської індустрії буде метод, який дозволить визначити навмисність дій майстра при відборі сколів-заготовок певних розмірів для виготовлення однобічних знарядь або виявити направленість відбору сколів.

Це стає можливим лише при з'ясуванні питомої ваги знарядь* та сколів для кожної окремої метричної групи**.

Для цього необхідно ввести поняття «індекс відбору заготовок (ІВз), показник якого (при порівнянні сколів та знарядь) визначається за формулою співвідношення:
$$ІВз = \frac{\text{кількість знарядь} \times 100\%}{\text{кількість знарядь} + \text{сколів}}$$
 та обчислюється для кожної окремої метричної групи. Наприклад, у групі 6—7 см 2 культурного шару Заскельне V є 157 знарядь та 23 сколи. В цьому випадку $ІВз = \frac{157 \times 100\%}{157 + 23} = 87,2$ см (рис. 1, 2). Показник

* У групі двобічно оброблених пошкоджених знарядь понад 5 см такі або одиничні, або повністю відсутні.

** Дискіподібні ножі, за Ю. Г. Колосовим.

*** Попередній аналіз двобічних форм з другого шару Заскельне VI та Бокштайн III, за даними Г. Босінські⁹, показав, що найчисленнішою є група знарядь з розмірами 6—7 см.

* Маються на увазі однобічно оброблені знаряддя.

** Слід зазначити, що при обробці комплексу знарядь і сколів автори виходили з припущення про те, що початкова кількість сколів, отриманих при розщепленні, дорівнює сумі сколів та знарядь мустьєрської колекції.

Таблиця 1. Метрична характеристика техніки розщеплення, %

Стоянка, шар	Метричні групи							
	2—3		3—4		4—5		5—6	
	сколи	знаряддя	сколи	знаряддя	сколи	знаряддя	сколи	знаряддя
Заскельне V								
1 шар	37,8	2,6	33,7	30,3	18,9	34,2	7,4	26,3
2 шар	42,7	1,4	36,9	12,8	14,6	33,7	5,3	27,1
3 шар	52,8	3,3	35,3	17,1	8,9	39,5	2,1	24,2
4 шар	41,2	7,3	40,2	25,5	14,7	38,7	2,8	21,7
5 шар	42,8	5	35,7	25,3	15,4	38,6	4,8	19,6
6 шар	48,8	5,9	39,8	18,5	11,9	34,4	6,9	21,9
Заскельне VI								
1 шар	40,6	3,7	29,6	28,3	19,7	34,6	7,7	18,5
2 шар	40,2	0,9	38,2	13,4	15,4	41,1	4,9	30
3 шар	52	1,5	34,2	13,2	11	41,8	2,4	27,5
3а шар	46,7	1,6	36,2	11,8	14,5	43,3	3,3	26,7
4 шар	39,8	1,2	34,8	18	18	42,8	4,9	26,6
5 шар	38,8	2,6	33,3	12,9	17,7	38,9	10	27,3
Грот Пролом I	46,8	6,8	28,2	29,4	17,7	42,2	7	15,3
Грот Пролом II								
1 мустьєрський шар принесена сировина	69,2	8,9	21,7	24,6	8,3	34,2	0,8	19,1
місцева сировина	42,1	1,9	34,3	5,7	20,7	9,6	2,1	28,8
2 мустьєрський шар принесена сировина	60,6	6,4	28,2	24,8	9,8	30,4	0,7	20,8
місцева сировина	32,6	—	39	10	21,3	17,1	4,9	37,1
3 мустьєрський шар принесена сировина	64,4	20	29,9	28,9	5,7	28,9	—	11,1
місцева сировина	34,5	—	31	27,5	22,9	30	9,1	15
4 мустьєрський шар принесена сировина	76,8	12,2	20,3	31,7	2,9	21,9	—	21,9
місцева сировина	42,3	3	42,4	15,2	15,3	30,3	—	24,2
Експеримент	29,2	—	28,8	—	16,5	—	11,6	—

Стоянка, шар	Метричні групи									
	6—7		7—8		8—9		9—10		10—11	
	сколи	знаряддя	сколи	знаряддя	сколи	знаряддя	сколи	знаряддя	сколи	знаряддя
Заскельне V										
1 шар	0,7	3,7	0,7	1,3	0,3	1,3	—	0,7	—	—
2 шар	2	16,4	0,7	5,2	0,3	1,6	—	1,1	—	0,3
3 шар	0,7	10,5	—	3,5	—	1,1	—	0,4	—	0,2
4 шар	1%	4,9	—	0,9	—	0,4	—	0,3	—	—
5 шар	0,8	8,2	0,4	1,9	—	0,6	—	0,6	—	—
6 шар	2,2	13,9	—	3,9	—	1,3	—	—	—	—
Заскельне VI										
1 шар	2,2	11,1	—	2,5	—	—	—	1,2	—	—
2 шар	0,9	10,8	0,1	2,6	—	0,7	—	0,4	—	0,1
3 шар	0,2	10,9	—	3,7	—	0,8	—	0,2	—	0,3
3а шар	—	11,9	—	3,9	—	0,8	—	0,8	—	—
4 шар	1,8	7,5	0,3	2,8	2,8	0,1	0,6	0,2	—	0,1
5 шар	—	11,7	—	3,9	3,9	2,5	—	—	—	—
Грот Пролом I	0,4	3,9	—	1	—	0,7	—	—	—	0,1
Грот Пролом II										
1 мустьєрський шар принесена сировина	—	6,8	—	5,5	—	—	—	—	—	—
місцева сировина	—	19,2	—	7,7	—	19,2	—	5,8	—	1,9
2 мустьєрський шар принесена сировина	0,7	9,6	—	4,8	—	2,4	—	—	—	—
місцева сировина	1,4	7,1	0,7	15,7	—	8,5	—	1,4	—	2,8

Стоянка, шар	Метричні групи									
	6—7		7—8		8—9		9—10		10—11	
	сколи	знаряд- дя	сколи	знаряд- дя	сколи	знаряд- дя	сколи	знаряд- дя	сколи	знаряд- дя
3 мустьєрський шар принесена сировина	—	—	—	11,1	—	—	—	—	—	—
місцева сировина	1,1	1,3	2,1	1,3	—	2,5	—	—	—	—
4 мустьєрський шар принесена сировина	—	7,3	—	—	—	2,4	—	2,4	—	—
місцева сировина	—	15,2	—	8,1	—	3,0	—	—	—	—
Експеримент	5,1	—	4,8	—	1,5	—	1	—	1,5	—
Стоянка, шар	Метричні групи						Загальна кількість			
	11—12		12—13		13—14		сколів	знарядь		
	сколи	знаряддя	сколи	знаряддя	сколи	знаряддя				
Заскельє V										
1 шар	—	—	—	—	—	—	147	152		
2 шар	—	0,1	—	0,1	—	0,1	1147	959		
3 шар	—	—	—	—	—	—	551	484		
4 шар	—	—	—	0,2	—	—	1238	927		
5 шар	—	—	—	—	—	—	252	158		
6 шар	—	—	—	—	—	—	201	151		
Заскельє VI										
1 шар	—	—	—	—	—	—	91	81		
2 шар	—	0,1	—	—	—	—	2087	1674		
3 шар	—	—	—	—	—	—	1015	892		
3а шар	—	—	—	—	—	—	152	127		
4 шар	—	0,1	—	—	—	—	1227	932		
5 шар	—	—	—	—	—	—	90	77		
Грот Пролом I	—	—	—	0,1	—	—	812	561		
Грот Пролом II										
1 мустьєрський шар принесена сировина	—	0,8	—	—	—	—	120	73		
місцева сировина	—	—	—	—	—	—	140	52		
2 мустьєрський шар принесена сировина	—	—	—	—	—	—	142	125		
місцева сировина	—	—	—	—	—	—	141	70		
3 мустьєрський шар принесена сировина	—	—	—	—	—	—	87	24		
місцева сировина	—	—	—	—	—	—	87	40		
4 мустьєрський шар принесена сировина	—	—	—	—	—	—	69	41		
місцева сировина	—	—	—	—	—	—	59	33		
Експеримент	—	—	—	—	—	—	800	—		
	Всього						10655	7654		

ІВз у даному випадку вказує, що 87,2% всіх заготовок з розмірами 6—7 см були відібрані для вторинної обробки.

Слід окремо відзначити відносний характер показників індексу відбору заготовок (за розмірами), адже при їх визначенні враховувалися не всі сколи колекції. До обробки залучалася вибірка сколів, чисельно приблизно рівна лише кількості однобічно оброблених знарядь. Проте, маючи ряд відносних показників індексу відбору заготовок для конкретного мустьєрського комплексу, можна з достатньою певністю судити про характер направленості відбору на даному комплексі (рис. 1 2; 3).

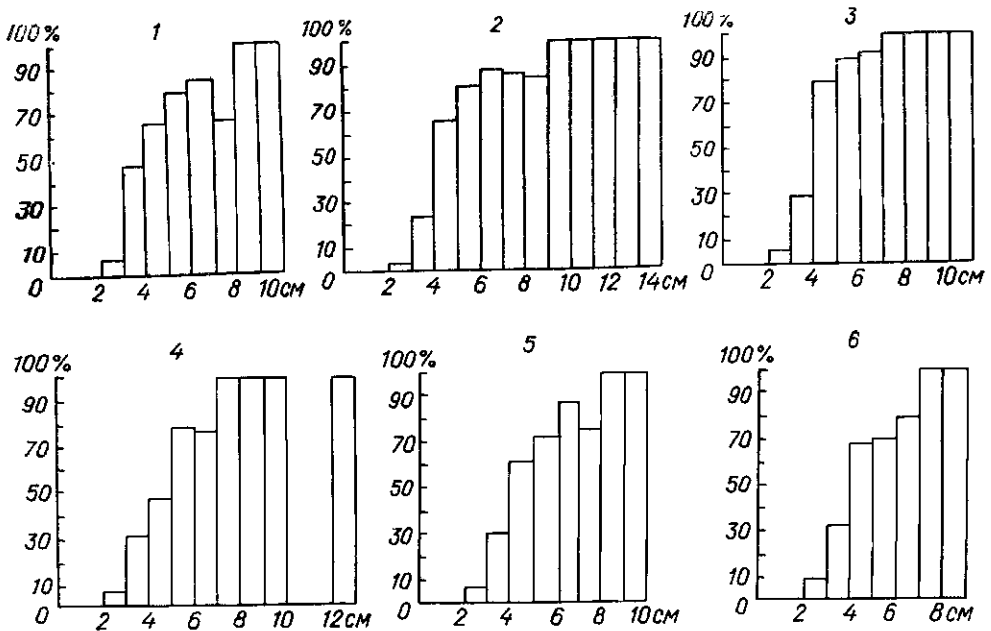

Рис. 1. Гістограми тенденції індексу відбору заготовок на Заскельному V:

1—1 культурний шар; 2—2 культурний шар; 3—3 культурний шар; 4—4 культурний шар; 5—5 культурний шар; 6—6 культурний шар.

Для всіх пам'яток, що порівнюються (Заскельне V, 1—6 шари; Заскельне VI, 1—5 шари; Грот Пролом I; грот Пролом II, 1—4 муст'єрські шари), індекси відбору заготовок, безумовно, відрізняючись кількісно (до чого ми повернемося нижче), показали стійку однорідність, що проявилася в загальній тенденції збільшення відбору з кожною наступною метричною групою. Для більшої наочності для кожного окремого комплексу були побудовані гістограми (рис. 1; 2; 3), які досить яскраво ілюструють направленість дій первісного майстра при відборі сколів-заготовок певних розмірів.

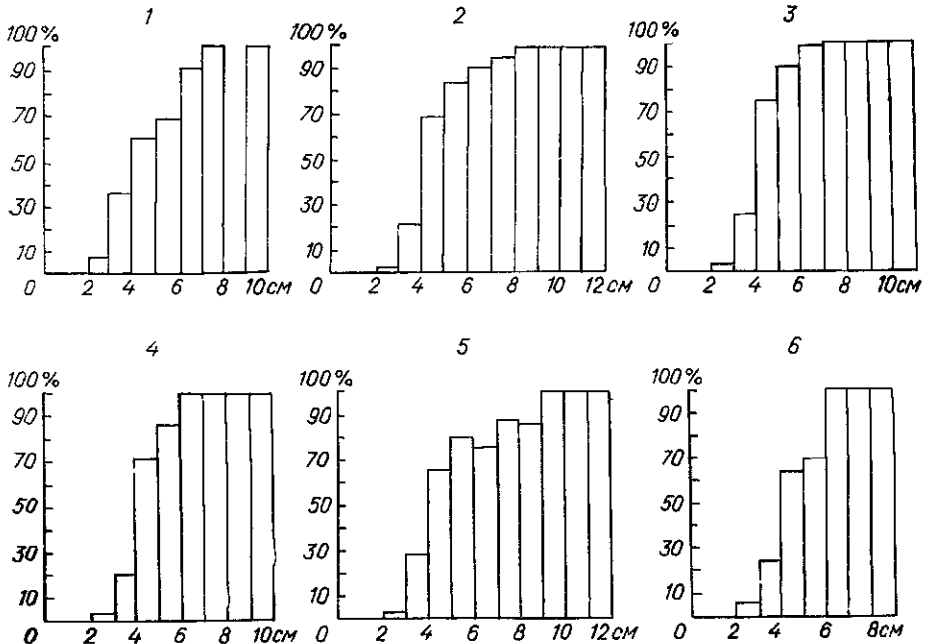

Рис. 2. Гістограми тенденції індексу відбору заготовок на Заскельному VI:

1—1 культурний шар; 2—2 культурний шар; 3—3 культурний шар; 4—3а культурний шар; 5—4 культурний шар; 6—5 культурний шар.

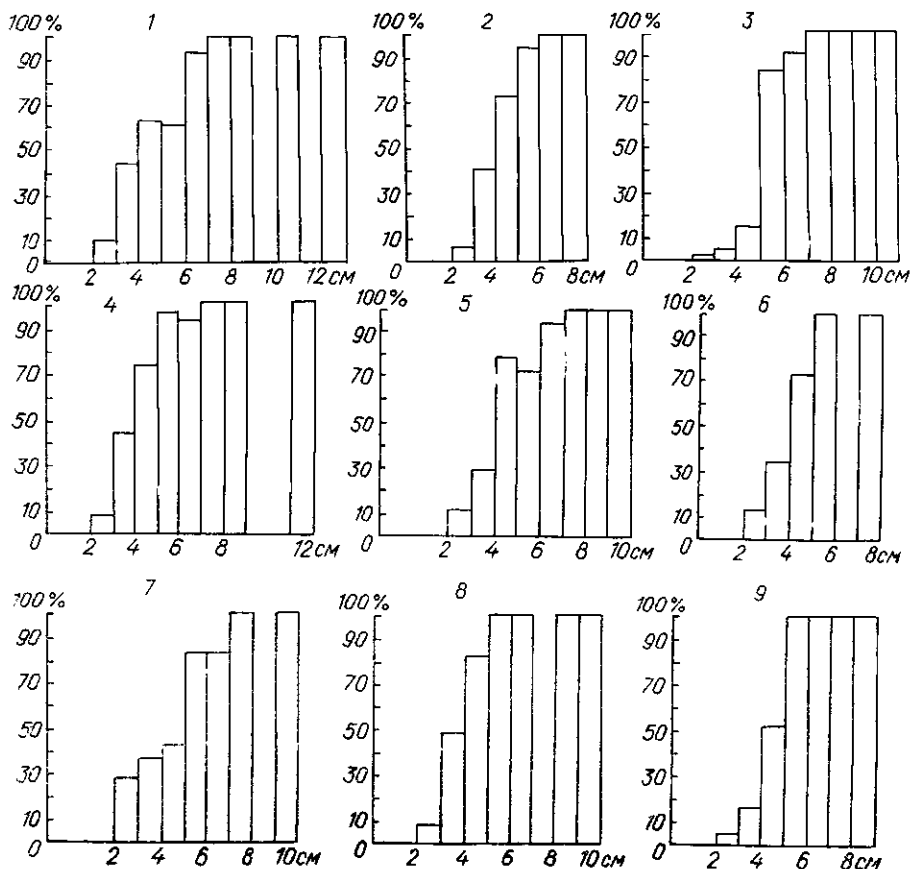

Рис. 3. Гістограми тенденції індексу відбору заготовок на Проломі I (1), Проломі II 1 — культурний шар Пролому I; 2 — Пролом II, 1 мустьєрський культурний шар; 3 — 1 мустьєрський культурний шар; 4 — 2 мустьєрський культурний шар; 5 — 2 мустьєрський культурний шар; 6 — 3 мустьєрський культурний шар; 7 — 3 мустьєрський культурний шар; 8 — 4 мустьєрський культурний шар; 9 — 5 мустьєрський культурний шар.

Як видно, відбір, що складає в метричній групі найменші сколи та знаряддя (2—3 см) в середньому близько 6%, різко збільшується в наступних метричних групах: 3—4; 4—5; 5—6 см — в середньому 30,5, 62,8; 79%, а при 6—7, 7—8 см — 89,3; 93% та становить в наступних групах 100% відбору. Це означає, що всі сколи понад 8 см були використані для виготовлення знарядь. Тобто знаряддя понад 8 см довжини наявні в колекції, а сколів таких розмірів немає.

Незважаючи на стійку однорідність тенденції збільшення індексу відбору з кожною наступною метричною групою, необхідно відзначити деякі кількісні відмінності, що виявилися у відборі сколів для виготовлення знарядь на деяких комплексах.

З гістограм видно, що найбільші значення індексу відбору заготовок в групах менше 5 см характерні для Пролому I та перших культурних шарів стоянок Заскельне V та VI. Спробуємо з'ясувати причини, які зумовили подібний високий відбір малих заготовок для кожної окремої пам'ятки (рис. 1, 1; 2, 1; 3, 1).

Перші шари стоянок Заскельне V та VI були короткочасними стоянками-майстернями¹⁰, досить імовірним здається припущення про рідке, можливо, навіть одноразове відвідання мешканцями цих шарів родовища кременю. Підтвердженням може бути зменшення середніх розмірів нуклеусів (тобто більша їх спрацьованість) порівняно з нуклеусами нижніх, більш довгочасних культурних шарів¹¹. Після розщеплення принесених на стоянку плиток та уламків кременя первісний

Таблиця 2. Вміст в комплексах первісних сколів-заготовок *

Стоянка, шар	Об'єм вибірки	Первісні сколи		Середній показник, %
		кількість	%	
Заскельне V				
1 шар	910	131	14,4	
2 шар	4000	713	17,8	
3 шар	2061	243	11,8	
4 шар	4000	349	8,4	
Заскельне VI				
1 шар	1000	128	12,8	15,4
2 шар	5000	562	11,3	
3 шар	2500	590	23,6	
4 шар	3000	659	22,0	
Грот Пролом II				
2 мустьєрський шар	701	116	16,6	
Грот Пролом I	1000	79	7,9	7,9

* При порівнянні враховувалися комплекси, об'єм вибірки яких не нижче 600 одиниць.

майстер відібрав якісні сколи великих розмірів. Але, маючи необхідність в інших додаткових знаряддях праці, він виготовляв знаряддя на дещо менших сколах. Чому ж майстер не відновлював запаси сировини? Причина, очевидно, саме в короточасному характері заселення стоянки. Крім того, труднощі в добуванні сировини можуть пов'язуватися і з об'єктивними умовами певних сезонів року. Збільшення відбору заготовок малих розмірів та як наслідок цього підвищення питомої ваги знарядь в метричних групах 2—3, 3—4 см, на нашу думку, можуть пояснюватися нетривалим характером заселення шарів. Мустьєрська стоянка Грот Пролом I¹² розміщена в 10—12 км від заскельненських стоянок та найближчих виходів високоякісного плитчастого кременю. Неповдалік від стоянки відзначені виходи низькоякісного кременю та кремнистих порід. Майже 90% крем'яного інвентаря стоянки виготовлено з принесеної сировини, близькій за якістю до сировини, яка використовувалася на заскельненських стоянках та, певно, походить з того самого родовища. Таким чином, у зв'язку з віддаленістю родовища можна констатувати наявність певних труднощів, пов'язаних з доставкою сировини на стоянку.

Залежність мешканців грота від досить віддаленого родовища кременю підтверджується і відносно низьким процентом первинних відщепів (табл. 2), що пояснюється відсутністю на стоянці першого етапу підготовки нуклеуса¹³. Свідченням віддаленості стоянки від родовища є також малий розмір нуклеусів, як правило, дуже спрацьованих.

Привертають увагу пошкоджені односторонньо оброблені знаряддя. Уламки 77 знарядь знову використовувалися після підправки місць зламу. Їх відібрали зі 169 пошкоджених знарядь, причому передусім відбиралися великі уламки. Чим пояснити масову реутилізацію уламків знарядь на Проломі I (45,6%), що суттєво відрізняється від заскельненської (3—5%)? Єдиною причиною цього явища може бути дефіцит вихідної сировини, який зазнавали жителі стоянки.

Ще одним проявом масової реутилізації знарядь є велика кількість вістер гостроконечників (понад 80), що в два-три рази перевищує (за співвідношенням уламків вістер та цілих гостроконечних знарядь) їх кількість в будь-якому шарі стоянок Заскельне V чи VI¹⁴.

Останнім часом поблизу стоянки Грот Пролом I виявлено нову багатощарову мустьєрську пам'ятку Пролом II. На відміну від мешканців Пролому I жителі всіх чотирьох мустьєрських шарів Пролому II широко використовували разом з принесеним кременем (очевидно, теж з району Ак-Каї) місцеву низькоякісну сировину. Причому перевага, судячи за співвідношенням знарядь з принесеного та місцевого кременя,

но, віддавалася все ж таки принесеній сировині (від 53 до 64% усіх знарядь).

Індекси та характер відбору заготовок (в першу пергу великих сколів) подібні до аналогічних показників всіх інших комплексів, що розглядаються (рис. 1, 2, 3).

Різка відмінність принесеного кременю від місцевих крем'янистих порід дала можливість чітко розділити комплекс кожного мустьєрського шару за сировиною (як сколів, так і знарядь) на дві групи. Для кожної групи було визначено характер відбору. Для місцевої сировини у всіх шарах стоянки притаманний або дуже невисокий, або зовсім відсутній відбір у групах 2—3 та 3—4 см. У середньому відповідно 1,5 та 15% (рис. 3, 1—9). У той же час для принесеної сировини відбір у цих групах становив відповідно майже 10 та понад 40%, що дуже близьке індексам відбору в цих групах для Пролому I, де використовувався майже виключно принесений кремій.

У наступних метричних групах: 4—5, 5—6 см в обох групах сировини простежується значне збільшення індексу відбору заготовок, проте для місцевої сировини вони зостаються майже в 1,5—2 рази меншими, ніж для принесеної: індекси відбору на принесеному кремені становлять для груп 4—5, 5—6 см відповідно близько 75 та 97,4%, а для місцевої сировини — 33 та 76%.

У наступних метричних групах в обох видах сировини простежується 100% або близький йому відбір (рис. 3, 1—9).

Таким чином, для обох груп сировини характерний відбір великих сколів. У міру зменшення їх розмірів перевага при відборі віддавалася принесеному, більш високоякісному кременю, доставка якого на стоянку в зв'язку з віддаленістю родовища становила певні труднощі.

Перевага, що віддавалася принесеній сировині, проявилася також у ступені спрацьованості нуклеусів. Нуклеуси з місцевої сировини часто великих розмірів, в той час як нуклеуси з високоякісного кременю, як правило, дуже спрацьовані.

Потреба в знаряддях з високоякісного кременю, фізичні властивості якого дозволяли виготовляти знаряддя, тривалість використання та ефективність яких були вищими, ніж аналогічних, виготовлених з місцевої сировини*, не задовольнялася через нестачу необхідної за якістю сировини. Саме цим можна пояснювати появу малих знарядь, виготовлених з приносного кременю.

Отже, можливість розчленування комплексів мустьєрських шарів стоянки Грот Пролом II за сировиною дала можливість встановити різний ступінь (але не різну тенденцію!) відбору заготовок, тісно пов'язану з якістю сировини. Нестача якісної сировини одразу проявилася в збільшенні долі малих знарядь з тієї самої сировини.

Аналогічна картина простежувалася на Проломі I, мешканці якого також пішли шляхом найбільшої утилізації всіх сколів з високоякісного кременю. Але якщо мешканці всіх шарів Пролому II широко використовували поряд з принесеним місцевий кремій, то жителі Пролому I користувалися ним менше. Саме використання в широких масштабах місцевої сировини жителями стоянки Пролом II зменшує подібність (за розмірами знарядь на принесеній сировині) цих двох пам'яток, які знаходилися в аналогічних умовах нестачі високоякісної сировини.

Проводячи порівняння мустьєрських сколів з еталонною (експериментальною) серією, автори виходили з того, що експериментальні сколи за метричними показниками (завдяки використанню рівноцінних сировини, техніки та знарядь розщеплення) близькі до початкової серії мустьєрських сколів, тобто тієї, з якої ще не були відібрані заготовки для вторинної обробки. Таким чином, різниця між кількісним вмістом тієї чи іншої метричної групи в експериментальній та мустьє-

* Повна відсутність серед двобічних форм Пролому II предметів з місцевої сировини підтверджує цю думку.

Таблиця 3. Метрична характеристика пошкоджених однобічно оброблених знарядь

Стоянка, шар	Заскельне V											
	1 к. ш.*		2 к. ш.		3 к. ш.		4 к. ш.		5 к. ш.		6 к. ш.	
	кільк.	%	кільк.	%	кільк.	%	кільк.	%	кільк.	%	кільк.	%
Понад 5 см	28	82,3	156	82,9	57	85,0	225	72,3	18	94,7	28	93,3
Менше 5 см	6	17,6	32	17,0	10	14,9	86	27,3	1	5,3	2	6,7
Всього **	34	18,3	188	16,4	67	12,2	311	25,3	18	10,7	30	16,6

Стоянка, шар	Заскельне VI											
	1 к. ш.		2 к. ш.		3 к. ш.		3а к. ш.		4 к. ш.		5 к. ш.	
	кільк.	%	кільк.	%	кільк.	%	кільк.	%	кільк.	%	кільк.	%
Понад 5 см	8	80	293	71	103	83,7	11	78,6	240	81,4	12	92,4
Менше 5 см	2	20	120	29	20	16,2	3	21,4	55	18,6	1	7,6
Всього	10	10,9	413	19	123	12,1	14	9,8	295	24,0	13	14,4

Стоянка, шар	Грот Пролом I				Грот Пролом II							
	без реутилізованих				1 м. к. ш.***		2 м. к. ш.		3 м. к. ш.		4 м. к. ш.	
	кільк.	%	кільк.	%	кільк.	%	кільк.	%	кільк.	%	кільк.	%
Понад 5 см	81	88,1	158	93,5	14	73,3	21	80,8	7	77,8	9	81,8
Менше 5 см	11	11,9	11	6,5	5	26,3	5	19,2	2	22,2	2	18,2
Всього	92	16,4	169	30,1	19	13,2	26	11,7	9	10,6	11	12,9

* К. ш. — культурний шар.

** Дано процентне відношення до всіх однобічних знарядь.

*** М. к. ш. — мустьєрський культурний шар.

ерській серіях буде недвозначно вказувати на направленість відбору сколів-заготовок. Така направленість на переважаючий відбір великих сколів простежується у табл. 1.

У середньому для всіх комплексів кількість пошкоджених знарядь дорівнює 15% (табл. 3). Переважну їх більшість можна віднести до групи «понад 5 см» (від 70 до 93% всіх уламків знарядь). Деякі дослідники пояснюють це частими поломками знарядь великих розмірів¹⁵. Слід зазначити, що первісний вигляд комплексу знарядь (з урахуванням початкових розмірів виробів, представлених нині уламками) істотно відрізнявся від сучасного вигляду комплексу більш високим вмістом знарядь в метричних групах понад 5 см, тобто характеризувався більш високою долею великих знарядь.

Аналіз 2 751 екземпляра двобічно оброблених знарядь дав такі результати: переважна більшість знарядь (у середньому 85—89%) виготовлена на плитчастій сировині (табл. 4). Інші 7—11% знарядь виготовлено з великих сколів, причому переважно в техніці частково-двобічної обробки. 88,6% усіх двобічних та частково-двобічних знарядь мають розміри понад 5 см, причому 85% з них виготовлено на плитчастій сировині. В середньому вони становлять близько 10% щодо загальної кількості двобічних форм, знаряддя з малими розмірами, однак, складають до 20% для першого та п'ятого культурних шарів Заскельне V та 34 — для матеріалів Грота Пролом I. Тут першочергового значення набуває питання про питому вагу в цій групі реутилізованих знарядь (тобто уламків великих виробів з підправкою граней зламу та

Таблиця 4. Метрична характеристика двобічно оброблених знарядь

Стоянка, шар	Знаряддя з розмірами до 5 см									
	на плитці		на сколі		невизначені		утилізовані		всього	
	цілі	зламані	цілі	зламані	цілі	зламані	кільк.	%	кільк.	%
Заскельне V										
1 шар	11	—	—	—	—	—	8	72,7	11	20
2 шар	13	—	1	—	—	—	10	71,4	14	5,8
3 шар	11	—	1	—	—	—	8	66,7	12	8,6
4 шар	28	—	1	—	—	—	14	48,2	29	10,0
5 шар	10	—	2	—	—	—	9	75	12	20
6 шар	4	1	—	—	—	—	3	60	5	7,3
Заскельне VI										
1 шар	5	—	2	—	—	—	4	57,1	7	11,4
2 шар	60	1	20	1	14	—	47	48,9	96	8,3
3 шар	11	1	5	—	—	—	10	58,8	17	6,3
3а шар	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
4 шар	12	—	2	—	—	—	9	64,2	14	10,5
5 шар	2	—	—	—	—	—	2	100	2	13
Грот Пролом I	40	2	5	—	2	2	29	56,9	51	28,2
Грот Пролом II										
1 мустьєрський шар	9	1	—	—	—	3	8	61,5	13	40,6
2 мустьєрський шар	3	1	—	—	—	1	3	60	5	27,8
3 мустьєрський шар	2	—	—	—	—	—	1	50	2	33,3
4 мустьєрський шар	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Стоянка, шар	Знаряддя з розмірами понад 5 см						всього		всього	
	на плитці		на сколі		невизначені		на плитці		двобічних	
	цілі	зламані	цілі	зламані	цілі	зламані	кільк.	%	кільк.	%
Заскельне V										
1 шар	13	29	—	2	—	—	53	96,3	55	22,8
2 шар	75	121	9	4	5	15	209	86	243	17,5
3 шар	34	82	3	—	1	7	127	91,3	139	20,1
4 шар	57	170	3	1	2	27	255	88,2	289	18,9
5 шар	18	26	3	1	—	—	54	90	60	25,3
6 шар	19	35	0	—	—	—	59	86,7	68	27,3
Заскельне VI										
1 шар	29	21	4	—	—	—	55	90,1	61	40,1
2 шар	413	488	46	7	50	48	962	83,7	1146	35,4
3 шар	139	56	41	6	1	8	207	77,2	268	20,8
3а шар	10	4	1	—	—	—	14	93,3	15	9,6
4 шар	67	41	5	5	3	2	120	87,5	137	10,0
5 шар	11	1	—	—	—	1	14	93,3	15	14,2
Грот Пролом I	48	52	4	4	1	21	142	78,4	181	24,4
Грот Пролом II										
1 мустьєрський шар	12	3	2	—	—	2	25	78,1	32	20,4
2 мустьєрський шар	12	1	—	—	—	—	17	94,4	18	8,5
3 мустьєрський шар	2	—	—	—	—	2	4	66,7	6	6,6
4 мустьєрський шар	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Всього								2735		

* Дано процентне відношення лише до двобічних знарядь.

** Дано процентне відношення до всіх знарядь.

сильно спрацьованих, а потім підправлених по краю підгострюючою ретушню нуклеусів, більшою частиною радіально-двобічних)¹⁶. У середньому вони становлять 68 % щодо усіх знарядь, за розмірами менших 5 см. Більшість навмисно виготовлених маленьких знарядь становлять виробу на сколах, виготовлені в частково-двобічній техніці.

Поодинокість двобічних форм з розмірами менше 5 см, виготовлених навмисно, а також переважання великих знарядь вказують на факт відбору для виготовлення двобічних знарядь вихідної сировини великих розмірів (табл. 4).

Підводячи підсумки проведеному порівняльному метричному аналізу мустьєрських сколів та знарядь, ще раз звернемо увагу на найбільш суттєві та загальні для всіх проаналізованих пам'яток закономірності:

1. Навмисний відбір для виготовлення знарядь передусім великих сколів.

2. Порівняльний метричний аналіз мустьєрських та еталонних (експериментальних) сколів свідчить про навмисний відбір (з метою вторинної обробки) в мустьєрській серії великих за розмірами сколів.

3. Метричний аналіз двобічно оброблених форм підтверджує навмисний відбір великої за розмірами вихідної сировини.

4. Метричний аналіз уламків однобічних знарядь показує, що для реутилізації провадився відбір в першу чергу великих уламків, реутилізація набирала особливо широкі масштаби на стоянках, де не вистачало якісної сировини.

Таким чином, для всіх опрацьованих комплексів: Заскельне V, 1—6 культурні шари; Заскельне VI, 1—5 культурні шари; Грот Пролом I; Грот Пролом II, 1—4 мустьєрські шари, характерний переважаючий відбір великих сколів та великої за розмірами вихідної сировини.

Як вже відзначалося, поняття мікромустьєрської індустрії має на увазі прояв певної тенденції у виготовленні знарядь малих розмірів. Це проявляється в навмисних та повторюючих діях, направлених на відбір малих сколів або невеликої за розмірами вихідної сировини. Коли ж ці дії направлені на відбір сколів великих розмірів (тобто чим більший розмір сколів, тим вищий їх відбір з метою вторинної обробки, то, незважаючи на переважання в комплексі знарядь малих розмірів, дана індустрія не може бути віднесена до мікромустьєрської. А таке переважання (серед однобічно оброблених форм), безумовно, має місце на всіх мустьєрських комплексах, що пояснюється метричною характеристикою мустьєрської техніки розщеплення, яка має обмежені можливості в отриманні сколів великих розмірів, а також рядом інших причин, таких, як дефіцит сировини взагалі (кількісний дефіцит), дефіцит сировини якісної (якісний дефіцит) та т. д.

Мікромустьєрською індустрією, на думку авторів, можна вважати таку, де поза залежністю від сировини має місце або ціленаправлений відбір сколів малих розмірів та ігнорування великих, або ціленаправлений відбір малої за розмірами сировини.

Між тим на основі застосування загальноприйнятого критерію (5 см) більше половини проаналізованих пам'яток відносилося до мікромустьєрських¹⁷: Заскельне V, шари 1, 4, 5, 6; Заскельне VI, шари 1, 4; Грот Пролом I; Грот Пролом II, шари 2, 3, 4. В більшості випадків характер індустрії визначався незначним переважанням малих виробів: 5—7% загальної кількості знарядь; такі відхилення цілком можливі в межах мустьєрської техніки розщеплення каменю. В інших випадках це переважання було більш істотним (майже 23% на Проломі I), що на нашу думку, пояснюється нестачею сировини. Виділення мікроіндустрій на заскельненських стоянках (при використанні чіткого метричного критерію 5 см) суперечить типологічно встановленій генетичній спорідненості мустьєрських шарів обох стоянок¹⁸. Тут знову проявилася формалістичність умовного, суб'єктивно визначеного метричного критерію поділу знарядь на «великі» та «малі».

Таким чином, автори прийшли до висновку про непридатність застосування для визначення мікролітичності індустрії будь-якого чіткого метричного критерію. На основі комплексного метрико-статистичного аналізу сколів та знарядь було з'ясовано немікролітичний характер всіх вказаних комплексів. Разом з тим автори далекі від повного заперечення існування традиційно мікромустьєрських індустрій, але вони повинні характеризуватися навмисним цілеспрямованим відбором малих сколів або невеликої за розмірами вихідної сировини¹⁹.

В. Н. СТЕПАНЧУК, В. П. ЧАБАЙ

О критериях выделения микроиндустрий в мустье

Резюме

Понятие микромустьерской индустрии подразумевает определенную традицию в изготовлении орудий малых размеров. Такая традиция является результатом и проявляется в преднамеренных и повторяющихся действиях, направленных на отбор либо мелких сколов, либо мелкого исходного сырья.

На основании статистико-метрического анализа экспериментальных и мустьерских сколов и орудий 17 аккайских мустьерских комплексов был выработан критерий, отражающий преднамеренный отбор сколов и исходного сырья для изготовления орудий. Был введен индекс отбора заготовок, являющийся процентным отношением количества орудий к сумме орудий и сколов в каждой отдельной метрической группе. Серия показателей индексов отбора заготовок позволяет достаточно объективно выяснить направленность преднамеренных действий первобытного мастера по отбору заготовок определенных размеров.

Авторы приходят к выводу о немикролитическом характере всех проанализированных мустьерских комплексов и непригодности применения для определения микролитичности индустрии какого-либо четкого метрического критерия.

¹ *Гладилин В. Н.* Проблемы раннего палеолита Восточной Европы. — Киев, 1976. — 229 с.; *Barta J.* Staršia a sredná doba kamenna. — In: Slovenska. Dejiny. Bratislava, 1971, s. 11—29; *Rust A.* Die Höhlenfunde von Jabrud (Syrien). — Offa—Bücher, 1950, Bd 8, S. 154; *Valoch K.* Die Mikrolithik im Alt- und Mittelpaläolithikum. — Ethnographischen — archäologische Zeitschrift, 1977, 18, Jahrgang, S. 57—59.

² *Бонч-Осмоловский Г. А.* Грот Киик-Коба: Палеолит Крыма. — М.; Л., 1940, вып. 1, с. 71—72; *Борисковский П. И.* Древнейшее прошлое человечества. — М., 1980, с. 138—142; *Праслов Н. Д.* Ранний палеолит Северо-Восточного Приазовья и Нижнего Дона. — Л., 1968, с. 91—92; *Щелинский В. Е.* Свойства кремневого сырья и техники изготовления орудий в мустьерскую эпоху. — В кн.: Первобытный человек и природная среда. М., 1974, с. 52—57.

³ *Анисюткин Н. К.* Археологическое изучение мустьерской стоянки Кетросы. — В кн.: Кетросы: Мустьерская стоянка на Среднем Днестре. М., 1981, с. 7—53; *Колосов Ю. Г.* Мустьерские стоянки района Белогорска. — Киев, 1983, с. 32—36; *Гладилин В. Н.* Проблемы раннего палеолита Восточной Европы, с. 92—105; *Bosinski G.* Die Bocksteinschmiede im Lonetal (Kreis Ulm). — Stuttgart, 1969, S. 40—41; *Leroi-Gourhan A., Bailod G., Chavalton J., Laming-Emperaire A.* La Préhistoire. — Paris, 1966, p. 250—251.

⁴ *Смирнов С. В.* Мустьерский комплекс місцезнаходження Орел. — Археологія, 1969, 22, с. 12—30; *Toepfer V.* Das Letztinterglaziale mikrolithische Paläolithikum von Bilzingsleben, Kreis Aretert. — Ausgrabungen und Funde, 1960, 5, H. 1, S. 7—12.

⁵ *Bosinski G.* Die Bocksteinschmiede im Lonetal (Kreis Ulm), S. 21—69.

⁶ *Щелинский В. Е.* К изучению техники, технологии изготовления и функций орудий мустьерской эпохи. — В кн.: Технология производства в эпоху палеолита. Л., 1983, с. 80.

⁷ Там же, с. 82—84.

⁸ *Гладилин В. Н.* Проблемы раннего палеолита Восточной Европы, с. 92—105.

⁹ *Bosinski G.* Die Bocksteinschmiede im Lonetal (Kreis Ulm), S. 21—69.

¹⁰ *Колосов Ю. Г.* Мустьерские стоянки района Белогорска, с. 28—44, 135.

¹¹ Там же, с. 135.

¹² *Колосов Ю. Г.* Новая мустьерская стоянка в Гроде Пролом. — В кн.: Исследования палеолита в Крыму (1879—1979). Киев, 1979, с. 157—172.

¹³ *Коробкова Г. Ф.* Орудия труда и хозяйство неолитических племен Средней Азии: Автореф. дис. ... канд. ист. наук. — Л., 1969, с. 18.

¹⁴ *Колосов Ю. Г.* Мустьерские стоянки района Белогорска, с. 38—42.

¹⁵ Там же, с. 142.

¹⁶ Там же, с. 40, 132.

¹⁷ *Гладилин В. Н.* Проблемы раннего палеолита Восточной Европы, с. 92—105.

¹⁸ *Колосов Ю. Г.* Мустьерские стоянки района Белогорска, с. 135—144.

¹⁹ *Бонч-Осмоловский Г. А.* Грот Киик-Коба, с. 266; *Смирнов С. В.* Мустьерский комплекс місцезнаходження Орел, с. 12-30; *Toepfer V.* Das Letztinterglaziale mikrolithische Paläolithikum von Bilzingsleben, S. 7—12; *Valoch K.* Op. cit., S. 57—62.